

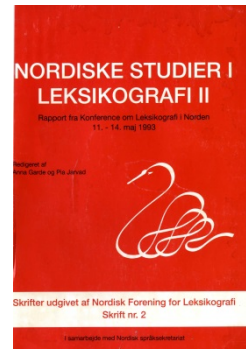
NORDISKE STUDIER I LEKSIKOGRAFI

Titel: Strejflys over islandsk leksikografis historie.

Forfatter: Guðrún Kvaran

Kilde: Nordiske Studier i Leksikografi 2, 1993, s. 152-158
Rapport fra Konference om leksikografi i Norden, 11.-14. maj 1993

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/nsil/issue/archive>

© Nordisk forening for leksikografi

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre Nordiske studier i leksikografi (1-5) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Strejflys over islandsk leksikografis historie.

Guðrún Kvaran

I mit foredrag vil jeg forsøge i grove træk at give en oversigt over islandsk leksikografis historie. Jeg vil for det meste holde mig til større ordbøger som optager såvel ældre som yngre islandsk ordforråd tilhørende forskellige genrer. Glossarier til enkelte værker omtales ikke, men derimod enkelte specialordbøger som behandler afgrænsede dele af ordforrådet. I enkelte tilfælde nævnes ordbøger over fremmedsprog, når deres islandske oversættelser udgør værdifulde bidrag til ordforrådets historie.

Man kan sige at islandsk leksikografi begynder med den nordlandske præst Magnús Ólafssons islandske glossarium. Det blev længe antaget at Magnús udførte sit arbejde på professor Ole Worms initiativ, men i sin brevveksling med Magnús omtaler Worm først 1635 det ønskelige i at der blev udarbejdet et glossarium over gamle ord og udtryk i islandsk poesi. Allerede året efter døde pastor Magnús og efterlod da manuskriptet til et ganske vist ufærdigt glossarium, som Worm fik tilsendt og udgav i udvidet form i København i 1650 med titelen *Specimen Lexici Runici*. Som følge af Worms specielle interesse for runer lod han alle opslagsord trykke med runer. Anthony Faulkes, som har undersøgt de kilder som ordbogen bygger på, gjorde opmærksom på at Magnús kun i ringe grad har excerperet poesi, og han formoder at Magnús allerede inden Worms henvendelse havde udarbejdet grundstammen til en ordbog. Det ordbogsmanuskript af Magnús ordbog, som Worm fik i hænde, er gået tabt, men af en sammenligning af en samtidig afskrift og udgaven fremgår at der er tale om væsentlige tilføjelser, til dels fra Worm og til dels fra den islandske student Guðmundur Andrésón som selv skrev en islandsk ordbog.

Guðmundur Andrésóns ordbog, *Lexicon Islandicum*, blev først udgivet i København 1683, næsten tredive år efter hans død. Professor Peder Hansen Resen besørgede udgaven, men som følge af hans begrænsede beherskelse af det islandske sprog er udgaven skæmmet af et utal fejllæsninger og trykfejl.

Som i *Specimen Lexici Runici* er ordforklaringerne i *Lexicon Islandicum* på latin. Man måtte dog længe lade sig nøje med disse to ordbøger samt Verelius' *Index lingvæ veteris Scytho-Scandicæ sive Goticæ* som blev udgivet posthumt af Rudbeck i Uppsala 1691, idet der gik over et hundrede år inden der udkom en ny islandsk ordbog, som jeg vil omtale senere. Savnet heraf fremgår f.eks. klart af Rasmus Rasks skrifter.

I *Vejledning til det islandske eller gamle nordiske Sprog* 1811 nævner Rask de to københavnske ordbøger og siger at de er „næsten aldeles ubrugbare“ og „Det lønner ikke Umagen at beskrive dem nøjere; men mærkeligt er det, at en Svensker har overgaaet

tvende Islændere i at samle en islandsk Ordbog.“ Set med nutidens øjne er Rasks vurdering af de to første ordbøger lovlig streng. Deres værdi ligger blandt andet deri, at *Specimen Lexici Runici* - som påpeget af Faulkes - giver oplysninger om islandsk talesprog i det 17. århundrede, og det samme gælder *Lexicon Islandicum*, at man der kan finde ord fra talesproget som ikke findes i senere ordbøger. For tiden forberedes en ny udgave på Orðabók Háskólans af *Lexicon Islandicum* med tilbørlig hensyntagen til et bevaret manuskript af værket.

Selv om der ikke udkom en ny islandsk ordbog før inde i det 19. århundrede, så blev der i mellemtiden arbejdet med islandske ordbogsprojekter i forbindelse med en stor interesse for den gamle islandske litteratur, både i Sverige og Danmark.

I Sverige arbejdede unge islændinge næsten kontinuerligt med oldskriftgranskning fra omkring 1660 til henimod år 1700, og til trods for deres berygtede drikfældighed fik de udrettet en del. En af disse islændinge var Guðmundur Ólafsson, som blandt andet blev sat til at udarbejde en islandsk-latinsk ordbog. Ved hans død i 1695 var arbejdet ikke færdigt, men det er bevaret som manuskript i 16 bind i Kungliga biblioteket i Stockholm. Senere leksikografer har næsten ikke anvendt dette manuskript, som længe var glemt. Efter min mening fortjener dette værk en systematisk udnyttelse. Et fotografisk eksemplar af denne ordbog har på Orðabók Háskólans tit været til nytte, f.eks. som den ældste kilde til senere kendt ord.

Betydelig mere bekendt er et andet ordbogsmanuskript, som er bevaret i ni kæmpestore bind i Den arnamagnæanske samling. Forfatteren var Jón Ólafsson fra Grunnavík, der som student blev Árni Magnússons assistent få år før hans død og levede som arnamagnæansk stipendiat i København det meste af sit voksne liv. Jón Ólafsson påbegyndte sit værk i 1734 og blev ved med at udvide det til sin død i 1779.

I denne ordbog er der også oversættelser og forklaringer på latin, og i visse tilfælde også på dansk eller islandsk. Ordforrådet omfatter såvel oldsproget som senere islandsk sprog, og som et kulturhistorisk leksikon er det en meget betydningsfuld kilde. En hovedgrund til at håndskriftet ikke er blevet udgivet er formodentlig den, at på grund af de mangfoldige tilføjelser - mellem linjerne, i marginen og på løse sedler - er håndskriftet svært at have med at gøre. Professor Jón Helgason har udtalt at hvis ordbogen var blevet ordentlig redigeret ville man ufortøvet betegne den som en af de største islandske lærdomspræstationer i det 18. århundrede. Foruden ord hentet fra skrevne og trykte kilder indeholder Jón Ólafssons ordbogsmanuskript et meget stort antal ord som han har hentet fra samtidens talesprog. Af den grund har man her i mange tilfælde de ældste belæg på ord som ikke er fundet ved excerpering af ældre bøger, således at værket giver værdifulde oplysninger om islandsk ordforråds historie. Det anvendes derfor i stigende grad af leksikografer og er for længe siden excerperet for Orðabók Háskólans af ordbogens mangeårige chef Jakob Benediktsson.

En anden vigtig kilde til islandsk ordforråd i det 18. århundrede er en latinsk-islandsk ordbog, *Nucleus Latinitatis*, som biskop Jón Árnason oversatte og udgav i 1738. Forbilledet er en dansk bog af samme navn ved Hans Gram, udarbejdet i 1709-1710, men den ældste bevarede udgave er fra 1722. En sammenligning med det danske værk viser at bi-

skop Jón har overtaget den latinske ramme, d.v.s. opslagsord og citater, og forsynet dem med islandske oversættelser. Bogen var naturligvis beregnet til brug i de islandske katedralskoler og forfatteren har bestræbt sig for ikke alene at klargøre opslagsordenes betydning, men samtidig at give flere alternativer med hensyn til oversættelse, således at ordbogen faktisk i mange tilfælde også fungerer som en islandsk synonymordbog. Man kan således antage at bogen kan have påvirket peblingernes sprogbrug.

I Grams *Nucleus* efterfølges den latinsk-danske del af bogen af en alfabetisk liste over de danske ord som anføres som oversættelser med henvisning til side og linje. Det er ikke usandsynligt at biskop Jón Árnason oprindeligt har tænkt sig at have en tilsvarende islandsk ordliste i sin bog, men at han har opgivet tanken og i stedet bestemt sig til at udgive en islandsk-latinsk ordbog. Et sådant værk foreligger i manuskript i Landsbókasafn Íslands (Landesbiblioteket), for det meste med biskoppens egen hånd, og det antages at være skrevet omkring 1740. Det er et voluminøst værk, næsten 1200 sider. Ordforrådet består for det meste af almindelige ord, og ordvalget tyder på at værket har været tænkt som et hjælpemiddel ved latinsk stilskrivning (Biskop Jón var en dygtig pædagog og er kendt for sin interesse for reformer af det islandske skolevæsen.)

En af de elever som fik sin uddannelse på Skálholt i biskop Jón Árnasons tid, lige efter at hans *Nucleus Latinitatis* var udkommet, var den senere præst Björn Halldórsson, som selv til sin tid kom til at gøre en stor indsats på det leksikografiske område. Han har sandsynligvis påbegyndt sin islandsk-latinske ordbog omkring 1770, og 1786 rejste han til København med en renskrift af hele værket som omfattede næsten 30.000 ord. Her tilbød han Den arnamagnæanske kommission ordbogen, som købte den for 100 rigsdaler. Imidlertid trak udgivelsen i langdrag af forskellige grunde, blandt andet den at ordforrådet ansås for at være for begrænset, især med hensyn til den ældre poesis vokabularium. Først ca 25 år efter at Björn Halldórssons manuskript var kommet kommissionen i hænde kom der gang i sagerne, da to bemedlede nordmænd påtog sig at skaffe penge til udgivelsen. Samtidig blev Rasmus Rask antaget som redaktør og til at supplere pastor Björns latinske oversættelser med tilsvarende danske. Bogen udkom i København 1814 med titelen *Lexicon Islandico-Latino-Danicum*, godt 1000 sider.

Det er klart at Björn Halldórsson må have anvendt en latinsk ordbog ved udarbejdelsen af sin ordbog. Det mest nærliggende er naturligvis at antage at dette har været *Nucleus*, og en flygtig sammenligning af de to værker tyder også på det. Fra *Nucleus* er også sikkert en del af det islandske ordforråd hentet. Noget af det stammer fra ældre bøger, men største delen har uden tvivl været levende talesprog. Björn Halldórssons ordbog er således - ved siden af *Nucleus Latinitatis* - en vigtig kilde til islandsk ordforråd i det 18. århundrede, og i dem har Orðabók Háskólans i mange tilfælde de ældste belæg på ord og ordforbindelser som man kender fra det senere sprog. Bogen blev genudgivet af Orðabók Háskólans, og her arbejder man nu med en genudgivelse af *Nucleus Latinitatis* som skal suppleres med en islandsk ordliste.

Grunden til at Orðabók Háskólans er gået i gang med genudgivelse af gamle ordbøger er den, at de er en vigtig kilde til tidligere århundreders ordforråd, og deres anvendelse er betydelig lettere når de gøres tilgængelige i maskinlæsbar form; dette sidste gælder

naturligvis primært ordbøger over fremmedsprog med islandske oversættelser, hvor det islandske materiale kan alfabetiseres maskinelt. Desuden har det vist sig at der er et marked for disse genudgivelser, idet kun få interesserede har været i besiddelse af originaludgaverne.

Björn Halldórssons ordbog har haft betydelig indflydelse på senere islandsk leksikografi. Først kan vi nævne en dansk-islandsk ordbog ved den arnamagnæanske stipendiat, senere domkirkepræst i Reykjavík, Gunnlaugur Oddsson, der udkom 1819 og blev genudgivet med islandsk ordliste af Orðabók Háskólans 1991. Som det fremgår af bogens titel indeholder den sjældne, fremmede og sværtforståelige ord der forekommer i danske bøger. Ordbogen er altså primært en dansk fremmedordbog med islandske oversættelser, selvom den også indeholder en del sjældne danske ord, dels gamle og dels nydannelse. Et forbillede er sikkert danske fremmedordbøger fra århundredets begyndelse, hvis formål først og fremmest var puristisk. Dette har udgiveren af 1991-udgaven, min kollega Jón Hilmar Jónsson, påpeget, og samtidig har han påvist at Gunnlaugur Oddsson har haft intimt kendskab til Björn Halldórssons ordbog og herfra hentet adskillige yderst sjældne ord som han anvender som oversættelser i sin bog.

En anden islandsk leksikograf som hentede materiale i Björn Halldórsson ordbog var professor Konráð Gíslason i København. Han udsendte en dansk-islandsk ordbog i 1851 efter at have arbejdet med den ca. ti år med afbrydelser. Konráðs forbillede var *Dansk Ordbog* af Christian Molbech, som udkom i København 1828-33. Konráð Gíslason var en af de islændinge som på denne tid gik stærkt ind for purisme, og med sin bog ville han bidrage til for sine landsmænd at lette brugen af islandske ord i stedet for danismer. Imidlertid havde han ikke meget tilovers for neologismer, således at når han ikke kunne finde en god gammel islandsk modsvarighed til et dansk ord foretrak han at beskrive betydningen fremfor at anføre et ord han ikke var tilfreds med. Det ser ikke ud til at denne ordbog har vakt nogen større opsigt da den udkom, men den har uden tvivl været til nytte for mange blandt andet i betragtning af at der gik næsten et halvt århundrede inden den næste dansk-islandske ordbog udkom, og også i dette århundrede vides at omhyggelige stilister som Halldór Laxness har gjort flittig brug af Konráðs ordbog.

Inden Konráð Gíslason tog fat på sin dansk-islandske ordbog havde han i nogle år arbejdet for en engelsk rigmand, Richard Cleasby, på en oldislandsk ordbog med engelske oversættelser. Da Cleasby døde synes den islandske del at have været nogenlunde færdig, men uenighed mellem Cleasbys arvinger og Konráð resulterede i at materialet blev sendt over til England, hvor det henlå en halv snes år, indtil en anden islænding blev ansat til at overtage arbejdet. Det var Guðbrandur Vigfússon i Oxford som gjorde udgaven færdig, og i fortalen bagatelliseres Konráð Gíslasons andel i bogen. Den udkom i hæfter 1869-74 under titelen *An Icelandic-English Dictionary*, men går som regel under navnet *Cleasby-Vigfússon*.

Selv om bogen først og fremmest skulle omfatte oldislandsk ordforråd, så indeholder den derudover et ret tilfældigt udvalg af ord og ordforbindelser fra senere islandsk, som Guðbrandur Vigfússon har tilføjet.

Kort inden Cleasby-Vigfússons ordbog udkom havde et par andre ordbøger set da-

gens lys. Den første af disse var rektor Sveinbjörn Egilssons ordbog over den norrøne poesi, *Lexicon Poeticum*, som blev trykt i København 1854-60. Oprindeligt samlede Sveinbjörn også materiale fra prosasproget, men på Carl Christian Rafns opfordring indskrænkede han sig til det poetiske sprog for ikke at kolliderede med Cleasbys planlagte ordbog. Sveinbjörn skrev sine ordforklaringer på latin, men i senere udgaver af værket, besørget af professor Finnur Jónsson, blev latinen afløst af dansk.

Andre oldnordiske eller norrøne ordbøger der kom før Cleasby-Vigfússon var *Oldnordisk ordbog*, København 1863, ved Eiríkur Jónsson, som i sin tid havde arbejdet sammen med Konráð Gíslason på Cleasbys ordbogsprojekt, og første udgaven af *Ordbog over det gamle norske sprog*, Kristiania 1867, ved den norske præst Johan Fritzner. Begge disse ordbøger var praktiske håndbøger for dem der ville læse islandske og andre norrøne middelaldertekster.

Den mest omfattende ordbog på dette område er anden udgave af Fritzners ordbog som udkom i tre bind 1883-1896 med et væld af citater, hentet blandt andet fra det store antal middelalderlige tekster som blev udgivet - mange for første gang - i sidste halvdel af det 19. århundrede.

Fra islandsk side var det vigtigste bidrag til leksikografien i det 19. århundredes sidste fjerdedel rektor Jón Þorkelssons *Supplement til islandske Ordbøger* der udkom i fire bind i Reykjavík 1876-99. Bind 1 og 2 er først og fremmest supplement til første udgaven af Fritzners ordbog samt Cleasby-Vigfússon, og indeholder desuden en del materiale fra det 16. og 17. århundrede. Bind 3 er tænkt som et supplement til Björn Halldórssons ordbog og bygger på excerpering af en del islandske bøger der udkom mod slutningen af det 18. og i det 19. århundrede. Dette bind indeholder mange nye ord som var blevet til som følge af erhvervsmæssig fremskridt og øget bogproduktion. I bind 4 er materialet igen for det meste hentet fra middelalderlige kilder, men her lægges hovedvægten på formværket.

Skønt en del større og mindre ordsamlinger ikke er nævnt, skulle det af denne oversigt fremgå, at der i løbet af forrige århundrede blev udført stort arbejde på det leksikografiske område. De fleste af de ordbøger som her er nævnt blev udarbejdet af idealister i deres fritid og til dels på grundlag af begrænsede hjælpemidler. I helhed betragtet viser de kontinuiteten inden for islandsk leksikografi.

På denne grund byggede bibliotekar Sigfús Blöndal da han i begyndelsen af dette århundrede i København skrev sin islandske ordbog med danske oversættelser som blev trykt i Reykjavík i årene 1920-1924. Han benyttede sig af ordforrådet i Björn Halldórssons ordbog og Jón Þorkelssons *Supplementum*, men desuden excerperede han og hans medarbejdere et stort antal trykte bøger og indsamlede ord og udtryk fra talesproget. Blöndals ordbog var langt den udførligste kilde til islandsk sprog i de senere århundreder, og den har stadig ikke fået en afløser. Den er blevet optrykt to gange og fik i 1963 et supplement med ord fra det 20. århundrede.

Det samme år udgav lektor Árni Böðvarsson for Menningarsjóður (det nu nedlagte statsforlag) den første islandske ordbog med islandske forklaringer - bortset fra et tilløb ved redaktør Jón Ólafsson i 1912-15, som kun nåede frem til *br* i alfabetet. I revideret og

udvidet form er Árni Böðvarssons ordbog stadig den eneste ordbog af sin slags på markedet, og yderligere revision af den er nu under forberedelse.

Ved den tid da Blöndals ordbog udkom blev der fremsat tanker om at udarbejde en historisk ordbog som omfattede hele den islandske sprogperiode. Sagen blev diskuteret, og arbejdet kom så småt i gang, men det blev snart opgivet igen på grund af svigtende bevillinger. Resultatet blev dog at man i fyrreerne besluttede at gå i gang med en ordbog som dækkede perioden fra 1540 op til nutiden.

Excerpering til en historisk ordbog over islandsk sprog efter 1540 er nu foregået på Orðabók Háskólans i næsten et halvt århundrede. Her er der ikke tid til at beskrive dette ordbogsarbejde, som i de senere år er blevet meget forandret, dels om følge af at ordbogen er blevet defineret som et leksikografisk institut og ikke mindst fordi datamaskiner i høj grad har ændret arbejdsformen. Her skal det lige nævnes at der nu foreligger det første prøvehæfte, som er baseret på den redaktion af verber som i de sidste år er foregået på ordbogen.

Jeg har her ikke kunnet omtale en del gode ordbøger der er kommet inden for det sidste årti, men jeg vil dog til slut nævne en stor engelsk-islandsk ordbog der kom i 1984, og en dansk-islandsk ordbog, baseret på *Nudansk ordbog*, 1992 og ordbogsredaktør Ásgeir Blöndal Magnússon's etymologiske ordbog der blev udgivet 1989.

I det foregående har jeg forsøgt at give en oversigt over islandske ordbøger op til vor tid, d.v.s. såvel ordbøger over det islandske sprog som nogle fremmedordbøger med islandske oversættelser. For en leksikograf, som arbejder på en historisk ordbog, er det meget vigtigt at kende kontinuiteten i leksikografien og forstå hvorledes det ene ordbogsværk bygger på det andet fra de ældste ordbøger og op til nutiden.

Litteratur:

- Árni Böðvarsson. 1963. *Íslensk orðabók handa skólum og almenningi*. Reykjavík. (Anden udgave forøget, Reykjavík 1983).
- Ásgeir Blöndal Magnússon. 1989. *Íslensk orðsifjabók*. Reykjavík.
- Björn Halldórsson. 1814. *Lexicon Islandico-Latino-Danicum Björmonis Haldorsonii*. Vol. I-II. Havniæ.
- Björn Halldórsson. 1992. *Orðabók. Íslensk-latenesk-dönsk*. Eftir handriti í Stofnum Árna Magnússonar í Kaupmannahöfn. Ny útgáfa. Jón Aðalsteinn Jónsson sá um útgáfunu. Reykjavík.
- Eiríkur Jónsson. 1863. *Oldnordisk Ordbog ved det kongelige nordiske Oldskrift-Selskab*. Kjöbenhavn.
- Faulkes, Anthony. 1964. The Sources of Specimen Lexici Runic. *Lingua Islandica - Íslensk tunga*. 5:30-138. Reykjavík.
- Fritzner, Johan. 1867. *Ordbog over det gamle norske Sprog*. Kristiania.
- Guðbrandur Vigfússon. 1874-76. *An Icelandic-English Dictionary based on the MS. Collections of the late Richard Cleasby enlarged and completed by Gudbrand Vigfusson*. With an Introduction and Life of Richard Cleasby and George Webbe Dasent. Ox-

- ford. (2nd Edition. With a Supplement by Sir William Craigie. Oxford 1957).
- Guðmundur Andr sson. 1683. *Lexicon Islandicum Sive Gothicae Runae vel Linguae Septentrionalis Dictionarium ...* Hafniae.
- Gunnlaugur Oddsson. 1819. *Orðabók, sem inniheldur flest f gi t, framandi og vandskilinn orð, er verða fyrir i dönskum bókum.* Kaupmannahöfn.
- Gunnlaugur Oddsson. 1991. *Orðabók, sem inniheldur flest f g t, framandi og vandskilinn orð, er verða fyrir i dönskum bókum.* Ny  tg fa med íslenskri or askr . Jón Hilmar Jónsson s  um útgáfuna ásamt Þord si  lfarsd ttur. Reykjavík.
- Hrefna Arnalds, Ingibjörg Johannesen (red.) 1992. *D nsk- slensk or ab k.* Reykjavík.
- J n Árnason. 1734. *Nucleus latinitatis, Qv  pler qve Romani sermonis Voces, ex classicis Auctoribus aure  argente qve ætatis, ordine Etymologico adduct , & Interpretatione vernacula exposit  comprehenduntur.* Hafniae.
- J n Helgason. 1926. *J n  lafsson fr  Grunnav k.* Safn Fr  afjelagsins um Ísland og  slendinga. V. Kaupmannah fn.
- J n Þorkelsson. 1876-99. *Supplement til islandske ordbøger. I-IV. Samling.* Reykjavík og Kaupmannah fn.
- Konr   Gíslason. 1851. *D nsk or ab k med  slenzkum þy ingum.* Kaupmannah fn.
- Magn s Ólafsson. 1650. *Specimen Lexici Runici, Obscuriorum qvarundam vocum, qv  in priscis occurrunt Historiis & Po tis Danicis, enodationem exhibens ...* Hafniae.
- Rask, Rasmus Kristian. 1811. *Vejledning til det Islandske eller gamle nordiske sprog.* København.
- Sigf s Blöndal. 1920-24. * slensk-d nsk or ab k.* Reykjavík.
- Sveinbjörn Egilsson. 1860. *Lexicon Po ticum antiqu e linguae Septentrionalis.* Hafniae. (2. udgave ved Finnur J nsson, København 1913-1916).
- Søren S rensson. 1984. *Ensk- slensk or ab k me  alfr  ilegu  vafi.* Reykjavík.
- Verelius, Olaf. 1691. *Index lingv e veteris Scytho-Scandicae sive Gothicae ex vetusti  vi monumentis, maximam partem manuscriptis, collectus atqve opera Olai Rudbecki editus.* Upsal .